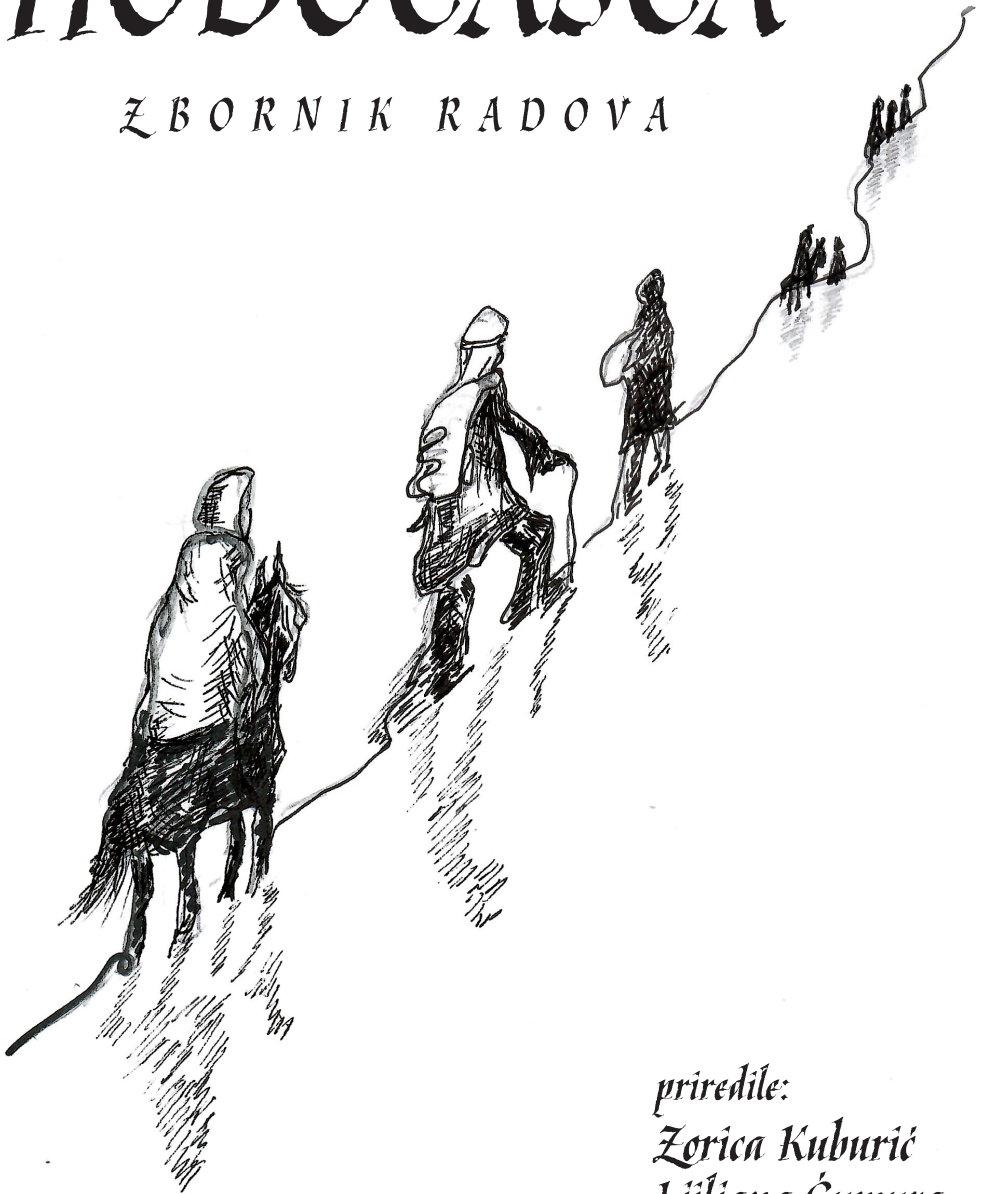

KULTURA HODOČAŠČA

ŽBORNİK RADOVA

priredile:

Zorica Kuburić

Ljiljana Čumura

**Zbornici sa konferencija
Centra za empirijska istraživanja religije (CEIR)**

Filozofija, problemski pristup (2001)

*

Dijalog i dogma (2002)

*

Religija, veronauka, tolerancija (2002)

*

Religion and Pluralism in Education (2006)

*

Images of the Religious Other (2008)

*

Konverzija i kontekst (2009)

*

Religijska imaginacija i savremeni mediji (2010)

*

Humanitarni rad verskih zajednica (2014)

*

Istraživanje uloge religije u procesu izgradnje povjerenja i pomirenja (2015)

*

Socijalni problemi krivice (2015)

*

Sećanje i zaborav (2016)

*

Lica i naličja društvene i lične slobode (2017)

*

Mir i pomirenje I (2018)

*

Mir i pomirenje II (2018)

*

Opraštanje i/ili zaboravljanje (2019)

*

Mesto stida i ponosa u religiji, filosofiji i umetnosti (2020)

*

Ljubav i strah u fokusu interdisciplinarnih istraživanja (2021)

*

Individualnost i kolektivitet iz perspektive intedisciplinarnih istraživanja (2022)

*

Vera, znanje, sumnja (2023)

*

Kultura hodočašća (2024)

ZBORNIK RADOVA

KULTURA HODOČAŠĆA

24. MEĐUNARODNA KONFERENCIJA

12-14. maj 2024.

Beograd

CEIR, Novi Sad

2024.

Izdavač:

Centar za empirijska istraživanja religije (CEIR), Novi Sad

Recenzenti:

prof. dr Đuro Šušnjić
prof. dr Milan Vukomanović
prof. dr Dragan Todorović

Priredile:

prof. dr Zorica Kuburić
msr Ljiljana Ćumura

Ilustracija na naslovnoj strani:

Marija Žižić

Prelom teksta:

lardanio.bg@gmail.com

Štampa:

Čigoja štampa, Beograd

Tiraž:

200

Izdavanje ove publikacije omogućilo je:

Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

27-57(082)

КОНФЕРЕНЦИЈА "Култура ходочашћа" (24 ; 2024 ; Београд)

Kultura hodočašća : zbornik radova / 24. međunarodna konferencija, [Beograd, 12-14. maj 2024] ; [priredile Zorica Kuburić, Ljiljana Ćumura]. - Novi Sad : Centar za empirijska istraživanja religije, 2024 (Beograd : Čigoja štampa). - 388 str. ; 25 cm

Tekst ćir. i lat. - Tiraž 200. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija uz svaki rad. - Rezime na engl. jeziku uz svaki rad.

ISBN 978-86-84111-52-6 (CEIR)

a) Ходочашћа - Зборници

COBISS.SR-ID 160388873

24. Međunarodna konferencija „KULTURA HODOČAŠĆA“

Centar za empirijska istraživanja religije (CEIR) iz Novog Sada organizovao je međunarodnu, 24. po redu, konferenciju pod nazivom „Kultura hodočašća“, koja je okupila učesnike iz Srbije, Bosne i Hercegovine, Izraela, Irana, Sjedinjenih Američkih Država, Ruske Federacije i sa Malte. Konferencija je održana od 12. do 14. maja 2024. godine u Domu omladine u Beogradu. Na konferenciji je nastupilo 35 izlagača, uživo i putem onlajn uključenja, čija izlaganja su, uz podršku Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, objavljena u Zborniku radova „Kultura hodočašća“. Tokom konferencije predstavljen je spektar tema iz ugla hrišćanstva, islama, judaizma i budizma, pa do specifičnih tema iz oblasti sociologije, filozofije, teologije, književnosti, politike, viktimologije, psihologije, pedagogije, kulture sećanja, medijskih komunikacija itd.

Izlaganja su dostupna na linku: <https://www.youtube.com/user/CEIRBalkan>, dok se zbornik u elektronskom formatu može preuzeti sa veb-sajta: www.ceir.co.rs.

Međunarodni programski odbor naučnog skupa:

prof. dr Zorica Kuburić, Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu
prof. dr Dragoljub B. Đorđević, Mašinski fakultet Univerziteta u Nišu
prof. akademik dr Ivan Cvitković, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu
prof. dr sc. Ankica Marinović, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu
prof. dr Pavle Milenković, Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu
prof. dr Zilka Spasić Šiljak, Univerzitet u Zenici, TPO Fondacija Sarajevo
dr Snežana Joksimović, Institut za pedagoška istraživanja, Beograd
prof. dr Slađana Zuković, Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu
prof. dr Aleksandar Prnjat, ALFA BK Univerzitet u Beogradu
prof. dr Rastko Jović, Bogoslovski fakultet Univerziteta u Beogradu
dr sci Adela Zobenica, Odeljenje za psihijatriju Opšte bolnice, Sombor
dr Mirko Blagojević, Institut društvenih nauka, Beograd
prof. dr Aleksandar S. Santrač, North-West Univerzitet Republika Južna Afrika
dr Daniel Stojanović, Adventist Study Center, Jerusalim, Izrael

Organizacioni odbor naučnog skupa:

msr Ljiljana Čumura, doktorand, Centar za empirijska istraživanja religije
dr Ana Zotova, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu
Željko Stepanović, Centar za empirijska istraživanja religije

S A D R Ź A J

- Miloš Vesin . 9**
USKI PUT HRIŠĆANSKOG ŽIVOTA KAO NEPRESTANO HODOČAŠĆE
- Daniel Dragan Stojanović . 33**
JEDAN DAN U DVORIMA TVOJIM - TEOLOGIJA HODOČAŠĆA U 84.
PSALMU
- Branislav Kovačević . 49**
KULTURA HODOČAŠĆA U BUDIZMU
- Amra Halilović . 65**
ONTOLOŠKI ASPEKTI HODOČAŠĆA U ISLAMU
- Adela Zobenica . 79**
VERSKA I RELIGIOZNA MOBILNOST KAO IZRAZ LJUDSKE ČEŽNJE ZA
SMISLOM
- Bojan Jovanović . 89**
HODODARNO PUTOVANJE DO SEBE
- Dražen Pavlica . 99**
BIĆE I DOŽIVLJAJ HODOČAŠĆA
- Želimir Vukašinović . 109**
PUT I PREOBRAŽENJE
- Marijana Ajzenkol . 117**
PUTUJUĆI NAROD BOŽIJI U SUSRET NEBA I ZEMLJE
- Aleksandra Petrović . 125**
„HODOČAŠĆE“ VASKA POPE I USPRAVNI ČOVEK
- Gordana Todorčić . 133**
PUTOPISANJE (NI)JE HODOČAŠĆENJE; OGLEDA O STABILNOSTI ŽANRA
- Slobodan Prodić . 145**
HODOČAŠĆE KAO ELEMENT POLITIČKOG ŽIVOTA
- Stevo Lapčević . 159**
POLITIKA I „SVETI“ VOĐA: OD SEKULARNE SVETLOSTI DO OBOŽENJA
U POLITIČKOM
- Andelko Kovačević . 179**
HODOČAŠĆE U VRTLOGU SUVREMENE KULTURE
- Zorica Mršević . 195**
NEMAČKI HOD PROTIV POLITIČKOG EKSTREMIZMA
- Željko Stepanović . 209**
TOLERANCIJA NIJE SLOBODA
- Aleksandra Dimitrijević . 221**
FORMIRANJE IDENTITETA KROZ SVETOSAVSKO I SVETOLAZAREVSKO
HODOČAŠĆE
- Nemanja Vukčević . 235**
HODOČAŠĆE IZMEĐU POLITIKE, DUHOVNOSTI I TURIZMA

- Dragana Radisavljević Ćiparizović . 249**
NEKE KARAKTERISTIKE SAVREMENOG HRIŠĆANSKOG HODOČAŠĆA:
PRIMER LURDA
- Ivan Dodig . 263**
PROSTORI HODOČAŠĆA U BOSNI I HERCEGOVINI
- Vanja Stepanović . 271**
HODOČAŠĆE KOJE JE PROMENILO SVET
- Ivana Popović & Nikola Zobenica . 283**
JERUSALIMSKI SINDROM
- Robert Ćilia & Ljiljana Ćumura . 295**
PODRŠKA I BRIGA ZA HODOČASNIKE NA PUTU DO JERUSALIMA
- SUVERENI VOJNIČKI HOSPITALSKI RED SVETOG JOVANA
JERUSALIMSKOG, RODOSA I MALTE
- Svetlana Janković . 307**
HODOČASNE AKTIVNOSTI RATNIH VETERANA NA PROSTORIMA BIVŠE
JUGOSLAVIJE
- Snežana Dačić . 319**
HODOČAŠĆEM DO KOLEKTIVNOG PAMĆENJA - JAVNI SPOMENICI KAO
CENTRI HODOČAŠĆA
- Ognjen Stanković . 333**
HODOČAŠĆE PSIHOANALITIČKIH TUMAČENJA NA POLJU DELOVANJA
MASOVNE KULTURE
- Filip Jeknić & Petar Jeknić . 351**
IDEJA MARGINALIZMA U KONCERTNIM HODOČAŠĆIMA
- Slobodan Martinović . 373**
ŽIVOT KAO HODOČAŠĆE
- Zorica Kuburić . 377**
HODOČAŠĆA BOGOMOLJAČKOG POKRETA

TABLE OF CONTENTS

- Miloš Vesin . 9**
THE NARROW PATH OF THE CHRISTIAN LIFE AS A CONTINUOUS
PILGRIMAGE
- Daniel Dragan Stojanović . 33**
ONE DAY IN YOUR COURTS - THEOLOGY OF PILGRIMAGE IN
PSALM 84
- Branislav Kovačević . 49**
PILGRIMAGE CULTURE IN BUDDHISM
- Amra Halilović . 65**
PILGRIMAGE IN ISLAM – MEANING AND SPIRITUAL ASPECTS
- Adela Zobenica . 79**
RELIGIOUS MOBILITY AS AN EXPRESSION OF HUMAN LONGING FOR
MEANING
- Bojan Jovanović . 89**
THE GIFT OF A PILGRIMAGE JOURNEY TO SELF
- Dražen Pavlica . 99**
BEING AND EXPERIENCE OF PILGRIMAGE
- Želimir Vukašinović . 109**
PATH AND TRANSFORMATION
- Marijana Ajzenkol . 117**
THE TRAVELING PEOPLE OF GOD IN THE MEETING OF HEAVEN AND
EARTH
- Aleksandra Petrović . 125**
“PILGRIMAGES“ OF VASKO POPA AND THE UPRIGHT MAN
- Gordana Todorić . 133**
TRAVEL WRITING IS (NOT) A PILGRIMAGE; STUDY ON GENRE
STABILITY
- Slobodan Prodić . 145**
PILGRIMAGE AS THE ELEMENT OF POLITICAL LIFE
- Stevo Lapčević . 159**
THE AUDIENCE AND THE “HOLY” LEADER: FROM SECULAR HOLINESS
TO DEIFICATION IN THE POLITICAL
- Andelko Kovačević . 179**
A PILGRIMAGE IN THE WHIRLPOOL OF CONTEMPORARY CULTURE
- Zorica Mršević . 195**
GERMAN WALK AGAINST POLITICAL EXTREMISM
- Željko Stepanović . 209**
TOLERANCE IS NOT FREEDOM
- Aleksandra Dimitrijević . 221**
THE FORMATION OF IDENTITY TROUGHT SAINT SAVA AND SAINT
LAZAR’S PILGRIMS

- Nemanja Vukčević . 235**
PILGRIMAGE BETWEEN POLITICS, SPIRITUALITY AND TOURISM
- Dragana Radisavljević Ćiparizović . 249**
CONTEMPORARY CHRISTIAN PILGRIMAGE: THE CASE OF LOURDES
- Ivan Dodig . 263**
PLACES OF PILGRIMAGE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA
- Vanja Stepanović . 271**
A PILGRIMAGE THAT CHANGED THE WORLD
- Ivana Popović & Nikola Zobenica . 283**
JERUSALEM SYNDROME
- Robert Cilia & Ljiljana Ćumura . 295**
SUPPORTING THE ILL AND THE NEEDY ON THEIR PILGRIMAGE TO
JERUSALEM - THE SOVEREIGN MILITARY HOSPITALLER ORDER OF
ST. JOHN OF JERUSALEM, OF RHODES AND OF MALTA
- Svetlana Janković . 307**
PILGRIMAGE ACTIVITIES OF WAR VETERANS IN THE FORMER
YUGOSLAVIA
- Snežana Dačić . 319**
PUBLIC MONUMENTS AS CENTERS OF PILGRIMAGE
- Ognjen Stanković . 333**
THE PILGRIMAGE OF PSYCHOANALYTIC INTERPRETATIONS IN THE
FIELD OF MASS CULTURE
- Filip Jeknić & Petar Jeknić . 351**
THE IDEA OF MARGINALISM IN CONCERT PILGRIMAGES
- Slobodan Martinović . 373**
LIFE AS A PILGRIMAGE
- Zorica Kuburić . 377**
PILGRIMAGE OF GOD WORSHIPER MOVEMENT

Немања Вукчевић¹

ХОДОЧАШЋЕ ИЗМЕЂУ ПОЛИТИКЕ, ДУХОВНОСТИ, И ТУРИЗМА

Сажетак

Кратким увидом у историју и фундаменте ходочашћа у истакнутим светским религијама и коришћењем савремених статистичких података, показали смо да феномен није ништа мање актуалан него када је почео. Његова метаморфоза је толико опсежна и комплексна да му је изворно значење остало још само у етимологији где поред метафизичких извора наслеђује и политичке индикације. Зато је данас лакше пронаћи доказе политичких процеса који су присвојили ходочашћа, интернационалне оружане сукобе на местима ходочашћа, док је скоро немогуће регистровати и доказати ново бивствовање које је обећање ходочасницима, по дефиницији. Уместо тога, достигнућа четврте индустријске револуције додатно и без преседана усложњавају метафизичке димензије ходочашћа које постулирају трансхуманисти. Са друге стране, без љубави са Христом, ходочасник је само кампер. То што неко корача хиљадама мукотрпних километара не значи да ће негде стићи, због чега суфи песник Шамсудин Мухамед Хафиз Шираз када осети потребу за ходочашћем седи непокретан три дана. Зато литерарни јунак Паола Коелџа након дугог путовања и потраге за благом, то благо и налази тек када се пробуди на истом месту где је и заспао сањајући путовање. Зато је ходочашће и ауто-мисионарство. Зато и туриста по принципу *fake it till you take it* можда може постати ходочасник. До тада он је објект шестог технолошког поретка и лидера постомодерног политичког система.

Кључне речи: ходочашће, политика, духовност, етимологија, тренд

Деклинација ходочашћа

Први људи који су се препустили ономе што бисмо сматрали путовањем из задовољства учинили су то пре више од 2000 година у античком Риму. То би могли назвати прототуризам. Наравно, не у строгом смислу речи. Туризам је феномен модерног доба. Зачетником се сматра Томас

¹ Доцент др Немања Вукчевић, научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд, nemanja.vukcevic2021@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3682-3888

Кук² са својом компанијом у Енглеској која је нудила туристичке услуге у првој половини 19. века. Туризам је немогућ без концепта слободног времена, још једног феномена модерног доба, који је као људско право реализован у Члану 24 Универзалне декларације о људским правима Уједињених Нација.³ Један од најстаријих облика туризма је религијски, тј. на места која имају сакрални значај. Можда, такође у антици, проторелигијски туризам налазимо у пророчким Делфима.

У хришћанству, дакле, новој ери, историја ходочашћа почиње од Старог Завета (Ис. 27:13). У Новом Завету, света породица са дванаестогодишњим Исусом Христом ходочастила је у Јерусалим на Пасху (Лк. 2:41-42). Ходочашће на средњовековном Западу схватано је као прилика да се упозна са Богом тамо где се он показао и да се доживи благодат међу верницима (архим. Тихон, 2016). Духовна основа ходочашћа је заповест Божија о милосрђу (Матеј 5:7) и гостопримству (Матеј 25:35).

У исламу, веза ходочашћа и туризма огледа се у различитим правцима географске мобилности, а то су, религијски туризам, духовни туризам, халал туризам и ходочашће, а који *репродукују* елементе духовности у исламу (Гусенова и Алиханова, 2014). Постоји и очување синкретизма између паганских објеката култног обожавања и атрибута исламског религиозног живота. Штавише, перцепција неких природних објеката као светих може се разликовати у различитим областима (Гусенова, 2021).

Ходочашће међу Јеврејима је још увек прилично распрострањено из разлога што је то дужност побожног Јевреја (Зайцев, 2018). Оно је институционализовано од самог установљења нације верским прописом који је обавезао све мушкарце *да се пењу пешке* у храм у Јерусалиму на Пасху, Шавуот и Сукот.

У будизму, места ходочашћа су у директној вези са животом Сидарте Гаутаме Шаќјамунија, тј. Буде, оснивачем најстарије светске религије, са његовим следбеницима и са историјом ширења ове религије. Данас су знаменитости ове религије пажљиво заштићене, укључујући саме монахе, па су стога добро очуване (Зайцев, 2017). Прича о ходочашћу показује пут ка вери, где је кључни концепт чуда, као начин верификације вере. У (пост) секуларном друштву, вера у чуда је елемент те конвенционалне границе који одваја верујуће будисте од оних који будизам доживљавају само као културну традицију. Други маркери који истичу хабитус ходочасника су њихове свакодневне праксе: јутарње и вечерње молитве са бројаницама, седе, самоконтрола говора, понашања и мисли кроз медитацију (Гучинова, 2020).

² Томас Кук (1808-1892), оснивач светске туристичке агенције *Thomas Cook and Son*; URL: <https://www.britannica.com/money/Thomas-Cook>

³ Према члану 24 Универзалне декларације о људским правима Уједињених Нација „Свако има право на одмор и доколицу, укључујући разумно ограничење радног времена и повремено плаћени одмор“. URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>

Генерално, почетком 21. века дошло је до процвата религијског туризма. Према проценама међународних експерата, око 70% културних места у свету за које постоји велико туристичко интересовање је повезано са религијским темама (Житенев, Новиков и Путрик, 2010]. У свету бројимо 440 милиона ходочасника годишње.⁴ Евидентира се три милијарде путовања на света места различитих религија, од којих је 40% у Европи (Новиков, 2010).

Узимајући у обзир ове податке, није изненађење да је религијски туризам данас динамична глобална индустрија вредна више милијарди долара. Јер, данас је „захваљујући иновацијама, ходочашће постало прихватљиво за све, без обзира на године и физичку способност“ (Зайцев, 2021: 345). Сви иду на ходочашће, чак и они који су љути на Бога што не постоји.⁵ Међутим, ходочашћа у строгом смислу речи не заузимају више од 3-5% укупног броја религијског туризма.

Концентрација и присуство духа обогаћују ходочашће, а не број пређених километара.⁶ Непосредно присуство светог или свете особе ствара свету географију на земљи како би приступ божанском био доступан за мирјане (Hahn, 1997).

Истраживачи указују на три приступа у изучавању укрштања религије и туризма: просторни приступ (ходочасници и туристи заузимају исти простор, али се различито понашају, историјски приступ (однос религијских облика путовања и туризма) и културни приступ (ходочашће и туризам као праксе у постмодерном свету). Идентификоване су три стратегије понашања, конвенционално означене као *колекционар*, *путник*, и *ходочасник* (Судакова, 2023). Социолошка истраживања генерално показују потрошачке циљеве у савременом религијском туризму, који је повезан са секуларизацијом савременог друштва. Најчешћа мотивација је жеља за излечењем (33%), учешће у црквеним обредима (15%), проналажење смисла живота (5%), жеља да се осети благодат на светом месту (10%), духовно усавршавање (9%) (Зеленова, 2013).

Вектори ходочашћа

Уколико више се одређен друштвени феномен одваја од природе, утолико више припада одређеној култури, дакле, подрумева *sine que non* човекову материјалну и симболичку дејственост која не може бити спонтана (механицистичка или органицистичка) и поред ове интервенције подразумева трансмисијски резултат, иако не обавезно, када бисмо у том случају, говорили о

4 Према изјави George D. Greenia, The Institute for Pilgrimage Studies Williamsburg, Virginia. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=UiuMnt9mG5g>

5 Исто.

6 Према ставовима екипе пројекта The British Pilgrimage Trust. Open to All. URL: <https://britishpilgrimage.org/open-to-all/>

изумирању неке културе, али опет довољно трансмисијском да бисмо могли говорити о њеном прошлом, да би се као култура уопште некад и установила.

Цивилизација се, такође, одваја од природе, мења је и контролише тамо где то и колико може (*само шума која је посечена*), слично, али ипак, различито од културе. Цивилизација је масовна, комплексна, често механицистичка сарадња неколико култура, или доминација једне недостижно јаке над другом. Оне су у коначници подједнако важне, само су другачије, али су и слабије, мање, малопробројније, *каскајуће*, само са утешном могућношћу асимилације и интергације, и на тај начин делимично и очувања. Цивилизација је скуп интервенција које је одвајају од природе, и као таква директно је зависна од техничких револуција. Без *techne* тог одвајања нема. Ми не знамо за само духовне цивилизације. Култура, иако трпи *techne* може и егзистира и без те зависности. То је разлика. Јер, за само духовне културе знамо, рецимо, монаштво. Док можемо спорити шта је било раније култура или политика, за цивилизацију сасвим сигурно можемо речи да јој је политика и геополитика инхерентна.

Са вером је другачије и сложеније. Вера сама по себи није култура. Можда би се могло рећи да је монаштво култура вере. Али вера није култура. Религија то јесте. Јер, колико год да је теолошка, религија је и социолошка, значи и политиколошка, дакле, често измерљива, док је веру незграпно немогуће уоквиравати или мерити. У вери нема политике, у религији, итекако има. Као култура, религија има трансмисијски резултат, она се и састоји из акумулираног знања и искуства. Вера не мора да зна, и не мора да остварује тај и такав резултат, нити да интервенише да би га остварила, јер је (или није?) иманентни део бића. Када вера постаје културно наслеђе тада говоримо о религији, она не мора бити чак ни теолошко наслеђе које нпр. уочавамо на релацији Стари – Нови Завет, она може да постоји мимо, изван наслеђа. Може бити и нерегистрована и сасвим непозната, или само на индивидуалном нивоу (*један је довољан*), или тамо где је не евидентирамо јер се и не оглашава, или немамо апарате ни методе да је читамо, за разлику од политичких феномена којима је сврха регистрација, публика, тело, да је гласна и што масовнија. Ходочашће зато не припада култури вере, него култури религије, зато и може бити туризам. Када јесте туризам, онда можемо говорити о политици ходочашћа, и о ходочашћу у политици. Интервенција *techne*, о којој смо нешто раније овде писали, сада се не односи само на интервенцију над природом, већ и на интервенцију над друштвом (више о томе касније) налазећи се у самом појму политике *polis/techne*. Када није само туризам, дошли смо и налазимо се на граници, у тачки *историје света или догађаја спаса* коју је подробно описао Карл Левит (Loewith, 1990). Дакле, прва скаларна компонента у координатном систему био би *догађај спаса*, друга *метанаратив света*, и трећа компонента потребна за израчунавање вектора ходочашћа био би *пуки туризам као симулакрум путовања у Фукоовом панотпикуму*. Одатле се вектор ходочашћа

пружа у правцу просветљења, исцељења, универзалног јединства, резурекције, у метафизику именовану у зависности од искуства, теолошког или космолошког наслеђа, конфесије, речју, од многобројних *заумности* људских именилаца. Или остаје ту где јесте, у геометрији решетака, од бандере до билборда нудећи Јерусалимски синдром и његову медицинску статистику.

Етимолошке индикације

Ходочашће је лексема која се састоји из две самосталне пуне речи *ход* и *част*. Уколико ову сложеницу посматрамо као ексцентричну, она означава религозно путовање, обилазак туристичких знаменитости, део агенцијске понуде, и не нужно нешто друго. Као што сложеница *благдан* не означава дан који је благ, него празник. Ако је посматрамо као есоцентричну, дакле, ону која чува значење саставних делова, потребно је прецизирати њихово значење како бисмо уочили смисао.

Ход је општесловенска реч етимолошки идентична грчком *ходос* што означава *пут*. Да разматрамо заиста древне појмове који претендују да буду универзални, говори и то што у санскриту наилазимо на глагол *ходати* (होडति) који је истоветног значења као у српском језику, а исто се и чита. Дакле, семантички, евидентирамо принцип кретања.

Част је семантички вишеслојна у словенским језицима, и у својим морфолошким облицима индукује метафизичке изворе. Узевши у обзир да у творби речи промена самогласника из једног у други није ретка појава (на пример *честь* у руском и *част* у српском, из старословенског и са истим значењем), посматраћемо речи: *част*, *чест*, *чешиће*, *частити*, *час*, *счастье*, *чес(т)ница*, *честица*, *учествовање*.

У руском језику *честь* значи и *део*, у српском језику данас нема то директно значење *дела* као у руском језику, али носи дубоку моралну конотацију, коју уочавамо у другој српској речи *чес(т)ница*, где тачно означава *део*, што се читава и у речи *учествовати*, тј. бити део нечега. У том смислу и *част* као морална одредница, само је онда таква када је *део* нечега, већег и значајнијег, када је део извора морала, а он је у Богу. Тако *част* иако нема директно значење дела у српском језику, него значење моралне одреднице (синоним је поштење) показује себе и у речи *частити* тј. поклањати неком нешто, што је племенито, свечано, хумано, часно.

У руском језику *с-часть-е* је срећа, дакле, *бити део са*, значи бити срећан. У српском реч срећа, етимолошки другачијег корена, означава сусрет, сретeње, срести се, дакле *бити са*, и има исто значење.

Поред метафизичких пространстава, али и оних у социуму, читамо и временску димензију у корену речи *часы* која у руском језику означава сат (механизам за мерење протока времена) а у српском, врло кратки моменат (трен, тренутак), или 60 минута. Дакле, за ходочашће, поред географског

потребно је и временско. Бити део нечега значи бити део свих димензија које нас дефинишу, а две су најочигледније- простор и време. Ову временску димензију налазимо и у прилогу *чешће*, где означава део времена, нпр. киша не пада увек, негде пада чешће, некада не пада. Сунце не излази и залази чешће, Сунце излази увек, и наведени прилог се не може логички користити у апсолутним категоријама као што је *у-век* (у вечност). Не можемо рећи да Сунце излази чешће. Зато и именица *част* не означавајући вечност не означава ни целину, него *део*. Али, *део* свега, толико да се модел којим објашњавамо универзум (стварност, постојање, материју, енергију, светлост) и зове стандардни модел физике елементарних *честица*, а другачије и Теорија свега.

Ходочашће је зато *час(т)ни ход*, не примарно зато што означава моралну димензију, као и синоним *поштење*, тј. у неком блиском значењу *ход поштења*, већ зато што је *ход који је део*, и *део који хода*. Дакле, *део који ходом* (физичко кретање (место) и метафизичко кретање (стање)) сједињује се са целином, са апсолутним, са Богом. Да није тако, и ако није тако, онда нема и не би било *новог стања постојања* које је у дефиницији ходочашћа (Krim, 1992: 254), а које је и ритуал и тиме носи потенцијал *новог бивствовања* (Krim, 1992: 598).

У латинској етимологији реч *pilgrimage* рекло би се, засићена је политичким конотацијама, које не подразумевају, нарочито не и нужно, било какву духовност. Веза светих места, светих лица, и оних који као ходочасници предузимају путовање заиста постоји, али та мрежа, иако не искључује духовну мотивацију *a priori*, заправо прераста у трговачку мрежу, меркатилне везе специфичног типа, са далекосежним последицама. Заиста, средњовековно европско ходочашће можда је формирало пејзаж религијско-економских веза које ће касније учинити „трговачки и у индустријском капитализму одржив национални и међународни систем“ (Coleman & Eade, 1978: 234).

Ходочасник (*pilgrim*) је путник, странац у страниј земљи. Може бити и енглески колониста који се настанио у Плимуту 1620. године.⁷ Од латинског *peregrinus*⁸, на италијанском језику имамо *peregrinare* што значи путовати, на француском имамо *pelerine* што означава плашт, огртач, који код нас и зовемо пелерина, одећа готово идентична оној коју су носили ходочасници. Антрополошки, практична одећа без рукава, довољно широка да може да послужи и као ћебе на путовању.

Политички, овако представљене етимолошке разлике су индиктивне у истраживању колизије двополарног света Запада и Истока. Слично је и са чињеницом да на хришћанском Западу немају реч за *духовност* коју називају *spirituality*, а жестока алкохолна пића називају *spirits*. Док на хришћанском Истоку, *спиритуалност* ни издалека није и не може бити *духовност*, и има екстремно негативне конотације.

⁷ <https://www.merriam-webster.com/dictionary/pilgrim>

⁸ <https://www.merriam-webster.com/dictionary/peregrine>

Т(р)енденције ходочашћа

Дух времена (*Zeitgaiste*) сложен је до те мере да га је тешко уочити, тим пре теже доказати да је хомоген. Пре ће бити да је на делу турбуленција у којој досадашње парадигме још увек нису престале да важе и доминирају, не свуда, али су угрожене од стране нових парадигми које претендују да буду једине будуће и нису компатибилне, непомирљиве су и неусагласиве. Зато, посматраћемо ходочашће у тренду времена, где оно поприма другачије форме, многобројне, неочекиване, али са претпоставком да су за ходочаснике који их упражњавају ништа мање валидне, ништа мање вредне и сврсисходне од других, тј. традиционалних, остављајући будућим генерацијама које ће, због временске дистанце, бити у прилици да оцене да ли смо сведочили само тренду или новом *Zeitgaiste*. Навешћемо само неке од примера тренда ходочашћа. Тврдити да нису религијска, исто је толико нетачно као тврдити да су религијска. На сличан начин, тврдити да су туристичка, исто толико је нетачно као тврдити да нису. У оба случаја пронашли бисмо и индикаторе религиозности, али и абудантну меркатилност. Слажемо се да религију не треба узимати као синоним за свето (Freu, 1998). У том непрекидном осцилирању светог и светског, у западном свету, у духу савременог доба, формирају се и развијају нови трендови ходочашћа, настају и шире се нова места ходочашћа. За разлику, нпр. од ислама, где су јасно дефинисани објекти ходочашћа (Реутов, 2021).

Рокенрол ходочашћа: Спомен кућа Елвиса Прислија (Грејсленд, САД), *Abbey Road* (Лондон, Енглеска), Спомен кућа Тошета Проеског (Северна Македонија). Спортска ходочашћа: *Wrigley Field* (Чикаго, Илиноја, САД), *Indianapolis Motor Speedway* (Индијанополис, САД). Књижевна ходочашћа: *Bloomsday* (Даблин, Ирска), или нпр. *Stratford-upon-Avon* (Енглеска) где је формирање својеврсног култа Шекспира у првој половини 19. века, дало предуслове за касније рођење бардоманије у САД (Москвитина, 2013). Историјска ходочашћа: *Auschwitz-Birkenau* (Пољска), *Gettysburg Battlefield* (Пенсилванија, САД). Кинематографска ходочашћа: *Hobbiton* (Магамата, Нови Зеланд), *Skywalker Ranch* (Калифорнија, САД). Аниме ходочашћа: до 2023. године, удружење *Anime Tourism Association* је одредило 145 места за ходочашће на аниме света места, широм Јапана (Судакова, 2024: 122). Технолошка ходочашћа: Силицијумска долина (Калифорнија, САД). Ходочашћа у природу и авантуре: Базни камп *Mount Everest* (Непал). Уметничка и архитектонска: Лувр (Париз, Француска), *Sagrada Familia* (Барселона, Шпанија). Алтернативна ходочашћа: популарно путовање у Јужну Америку и испијање ајахуаске, са шаманом, за улазак у духовни свет. Лично ходочашће: Мумтаз Али Кан који промовише мир ходајући више од 400 дана преко 5.500 км да би изградио мостове између заједница, или код нас недавно, син

познатог певача, Никола Роквић ходао је 1.150 км да се поклони Св. Нектарију Егинском, како би помогао свима којима је помоћ потребна. Сва ова ходочашћа одражавају дубоки лични интерес, жељу за повезивањем, *бити део са историјом, културом, заједницом*, нечим вишим или већим од себе, због чега је и дозвољено да их тако и називамо. Природа знаменитости у модерном западном друштву уподобљена је светости (Стахова, 2019: 121).

Политичко ходочашће и ходочашће у политици

У савршеној илустрацији класичног марксистичког модела фетишизације и отуђења, светилиште изгледа својим поклоницима као да и само емитује божанску моћ коју они траже (Eade & Sallnow, 1991). У *интранационалним ходочашћима*, монументални споменици знаним политичким лидерима, политички дефинисани симболи нације, или грађевинске мегаструктуре припадајуће одређеној политичкој епоси нису једина политичка света места. Ходочасничке традиције и центре периодично преузимају политичке групе. Како се посебна традиција ходочашћа развија, света места постају формализована у организоване друштвено-политичке системе са економским призвучком (Das, 2016). Не може постојати професионали политичар, или чак и невешта Влада која би занемарила масивно и масовно гласачко тело од нпр. 25 милиона људи годишње на четири руте Чатурдарма, или 12 милиона на Канвар јатра ходочашћу. Између лукративних мотива, и стварне техничке нужности за управљањем и управом, политичко ангажовање у ходочашћу је неизбежно.

На пример, у тако мистериозној Индији, политичке конотације ходочашћа нису у првом медијском плану, али тим нису мање прегнатна и незаобилазна. Посебна тема је рађање или успон религиозног национализма, које је готово по правилу резултат промене у различитим аспектима културе. Мистична Индија није изузетак. У таквом сценарију, реч *jatra*⁹, некада коришћена за описивање далеког путовања до светог места, добила је политичке конотације 90-их г. због широко распрострањеног медијског извештавања о Ратајатри¹⁰ коју је предводио лидер Индијске народне партије Л. К. Адвани и многе падајатре¹¹ вође Конгреса и бившег премијера Раџива Гандија (Das, 2016). Суптилније, у културним политикама, локална администрација је популарном месту ходочашћа у Раџастану променила имена улица у складу са оним што се помиње у популарној серији *Diya aur baati hum*, чији су протагонисти приказани као становници града. То је скоро као стварање нове ходочасничке руте у оквиру постојеће (Das, 2016).

9 Путовање (yatra)

10 Кочије (rath), путовање (yatra)

11 Путовање пешке социјалних реформатора или политичара, истакнутих грађана да би имали ближу интеракцију са различитим деловима друштва и подстакли присталице.

Поменули смо 25 милиона ходочасника на рути Чар Дама. Инфраструктурна подршка овим ходочасницима уско је повезана са индустријским развојем државе. Многобројне пропусте, малверзације, и неумеће успостављања и реализације развојне стратегије државе, маскирани су фокусом на ходочаснике затечене у многобројним проблемима, што је заправо омогућило десничарским снагама да консолидују своју политичку бирачку јединицу (Das, 2016).

Ходочашће је и симбол моћи и средство за мобилизацију. И Махатма Ганди и Б. Р. Амбедкар користили су јатру да мобилишу Индијце током борбе за независност. Током 80-их година, политичари из Конгреса Рацив Ганди и Сунил Дут предузели су падајатре да би се повезали са бирачима. Политички говорећи, у Индији смо током протеклих 25 година били сведоци ходочашћа које је постало саставни део идеја о нацији и идентитету (Das, 2016).

Уобичајено је да локални политичари из свих странака пожелеле да сретну људе из свог бирачког округа или посете пуца пандале¹² током Дурга Пуце¹³ (Das, 2016).

Политичку конотацију ходочашћа уочавамо и у *интернационалним ходочашћима*. Улога народне дипломатије никад није толико јака да не би била заустављена од оне званичне или оне тајне дипломатије, али и (скоро) никад толико небитна да би се забранила, или не стимулисала. Ходочашће није изузетак. Постоје и докази да се користи као алат за меку моћ у међународним односима. Професор Микија Којаги презентује упечатљив случај хаца који су спроводили јапански путници током међуратног периода. Он примећује да се у то време јапанска влада надала да ће развити савез са исламом као делом визије новог светског поретка у Азији, са царском државом која жели да прошири такве економске везе као средство за ублажавање економских тешкоћа изазваних Великом депресијом (Coleman & Eade, 1978).

Док је туризам често повезан са добровољном акцијом, ходочашће могу подједнако практиковати и заједнице које су биле подвргнуте присилним путовањима далеко од домовине, и оне у којима изгледи за повратак могу бити нејасни (Coleman & Eade, 1978). Свим типовима миграција инхерентне су идентитеске пукотине које се само проширују у трансационализму, те се као механизму одбране принебрегава политичком идентитету датом рођењем, другим речима својој нацији, или пак, проверавању и учвршћивању првобитних разлога за присилну миграцију посећујући меморијалне центре код куће. Гласање је могуће и из иностранства, а мигрант који се понаша на описани начин потенцијал је домицијалне владајуће странке, уколико она успева да представи себе као патриотску, или пружи некакав други вид могуће идентитетске идентификације, формално или симболички, емотивни у оба случаја, чак и када је та емоција сведена само на једну – носталгију.

12 Привремена грађевинска структура постављена за поштовање богиње Дурге

13 Поклоњења богињи Дурги током четири јесења дана

Можда и најпознатији глобални сукоб, за контролу над Храмовној гори у Јерусалиму, или у Хеброну око Макпели пећине, примери су како су два центра ходочашћа постала главни симболи супротстављања националних тежњи два политичка субјекта Израела и Палестине, као и препрека помирењу и територијалном прилагођавању две независне државе, што никако не искључује и мање глобално позната ходочасничка места, нпр. Јосифову гробницу у палестинском граду Наблус која је део истог интернационалног, па и глобалног политичког конфликта.

До сада наведени примери ходочашћа у политици, у интернационалном ходочашћу могу бити и другачији, могу бити политичко ходочашће. Управо тако је назвао своју књигу Пол Холандер. *Политички ходочасници* је књига о западним интелектуалцима 20. века који путују у Совјетски Савез, маоистичку Кину и комунистичку Кубу у потрази за утопијским друштвима која остварују њихове најсветлије наде за човека. Политички наивно до те мере да изазива сумњу у протагонисте, овакво ходочашће, ипак, заслужује признање јер је заправо много ближе правом ходочашћу, стреми нечем вишем, предузима дуг пут, има својство трансформације или верификације. О томе сведочи што је релативно лако пронаћи мноштво примера ходочашћа у политици, али је практично немогуће пронаћи политичко ходочашће, тј. државу или нацију толико *утопијску добру* у коју би се упутили ходочасници као на свето место. Набројати макар једну, а да то не буде политичка сомнамбула, умногоме би ентузијастима побољшало политичку мапу света, док би осталима само изазавало сумњу, ако не и горе последице.

Перспективе у шестом технолошком поретку

Четврта индустријска револуција пројавила се феноменима који су без преседана у целокупној људској историји. И ходочашћа су виртуална, и као таква постају све распрострањенија, проширујући базу знања верујућих корисника различитих информационих система. Сваки храм или манастир има своју веб страницу на Интернету, где се може упознати са историјом и светињама храма или манастира. Оваква ходочашћа су постала посебно актуална током пандемије Ковида 19, када је многобројно становништво дуго времена било затворено. Позитивне стране биле би: могућност бесплатних посета разних далеких крајева и светих места света; могућност обиласка више места која су међусобно удаљена за кратко време; прилика да се са различитих тачака сагледају пејзажи светих места, нпр. са екстремно велике висине недостижне у стварности; могућност добијања прелиминарних и додатних информација о светињама, подвижницима, историјским чињеницама; прилика да се искористе резултати моделирања историјских културних пејзажа; могућност бржих и лакших административних процедура онлајн путем; могућност виртуалног учешћа у богослужењима; могућност повратка

на завршено ходочашће касније, у било ком тренутку; могућност виртуалних ходочашћа током пандемије (Маркова, 2021). Негативне стране биле би: немогућност директног учешћа у богослужењима; немогућност прибегавања сакраментима Цркве; немогућност продирања у дух светог места, шетње његовом територијом, директно посећивање светиња (иконе, мошти, извори), посета музејима; непознавање природног и културног окружења светог места (клима, време, надморска висина, рељеф, вегетација, насеље, природни и културни пејзаж); немогућност прибављања сопственог фото и видео материјала; немогућност учешћа у ходочашћу као активном програму рекреације; немогућност директне куповине локалних сувенира, литературе, сакралних предмета; немогућност контакта са другим ходочасницима (Маркова, 2021). Истовремено, одсуство правих архитектонских објеката подстиче нас да искористимо сваку прилику да визуализујемо простор споменика (Маркова, 2021: 1369). Планирано је и даље проширење технологије виртуалне реалности (*Virtual reality*, VR) и допуњене реалности (*Augmented reality*, AR), скуп сензација стварности кроз 7Д моделирање спроводи се у реалном времену, те је и мозак и тело лако обманути као да заиста и јесте у стварности. Зато виртуално ходочашће потенцијално може бити део одговора на оно најважније питање данашњице, а то је питање *сентиента*, дакле, питање свести или духа у технологијама. Да ли је могуће *произвести* свест или духовност дигиталним електроимпулсима, или још бизарније, да ли је могућа п(р)ојава свести у дигиталним технологијама, или појава духа, како то тврде трансхуманисти?

Литература

- Das, A. (2016) The Politics of Pilgrimage Through the Prism of Mass Media, *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*: Vol. 4: Iss. 6, Article 10. doi:<https://doi.org/10.21427/D7J13N>
- Enciklopedija živih religija / glavni urednik Kit Krim ; [prevodioci Ljiljana Miočinović ... et al. ; autori dopunskog teksta Atanasije Jevtić ... et al.]. – 2. izd. – Beograd : Nolit, 1992 (Subotica : Biografika). – XX , 821 str.
- Frey, N. L. (1998). *Pilgrim Stories: On and Off the Road to Santiago*. Berkeley: University of California Press.
- Hahn, C. (1997). Seeing and Believing: The Construction of Sanctity in Early Medieval Saints' Shrines. *Speculum*, 72(4), 1079-1106. doi: 10.2307/2865959
- Image and Pilgrimage in Christian Culture (1978) from: *Pilgrimage and Political Economy*, Introduction to a Research Agenda, Simon Coleman and John Eade.
- Loewith, K. Svjetska povijest i događanje spasa / Karl Löwith ; prijevod Mario Vukić. – Zagreb : "August Cesarec"; Sarajevo : Svjetlost, 1990. – 273 str.
- Review of Contesting the sacred. The anthropology of Christian pilgrimage, (1991) by J. Eade & M. J. Sallnow. *Cambridge Anthropology*, 15 (3), 63–73. <http://www.jstor.org/stable/23817262>
- Архимандрит Тихон, С. Паломничество как фактор развития личности // Актуальные проблемы психологического здоровья: теория и практика : Материалы

- международной научно-практической конференции, Псков, 14–16 апреля 2016 года. Псков: Псковский государственный университет, 2016. С. 302-305.
- Гусенова Д. А. «Женские практики» в неканоническом паломничестве в исламе // Исламоведение. 2021. № 2 (48). С. 71-83. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zhenskie-praktiki-v-nekanonicheskom-palomnichestve-v-islame> (дата обращения: 19.07.2024).
- Гусенова Д. А., Алиханова З. Б. Т. Духовность, туризм и паломничество в исламе // Исламоведение. 2014. № 1 (19). С. 45-53.
- Гучинова, Э. Б. Паломничество как путь к вере: опыт социального конструирования религиозности // Государство, религия, Церковь в России и за рубежом. 2020. Т. 38, № 1. С. 152-176. DOI 10.22394/2073-7203-2020-38-1-152-176.
- Зайцев Д. М. Паломничество в иудаизме: истоки, традиция, особенности // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия Е. Педагогические науки. 2018. № 7. С. 115-117. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/palomnichestvo-v-iudaizme-istoki-traditsiya-osobennosti> (дата обращения: 19.7.2024).
- Зайцев Д. М. Паломничество в буддизме: истоки, традиция, особенности // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия Е. Педагогические науки. 2017. № 15. С. 127-131. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/palomnichestvo-v-buddizme-istoki-traditsiya-osobennosti> (дата обращения: 19.7.2024).
- Зайцев, Д. М. Особенности современного христианского паломничества // Современные средства связи. 2021. Т. 1, № 1. С. 345-346.
- Зеленова, Е. В. Модель организации православного паломничества // Туризм: право и экономика. 2013. № 1. С. 7-10.
- Маркова, О. И. Онлайн-паломничество как элемент Информационной системы: за и против // Гуманитарное пространство. 2021. Т. 10, № 9. С. 1364-1374.
- Москвитина, Д. А. Паломничество к Шекспиру: зарождение бардомании в США // Молодой ученый. 2013. № 12(59). С. 859-861.
- Новиков, В. С. Тенденции развития религиозного туризма в мире // Научные исследования в сфере туризма. Труды Международной Туристской Академии. 2010. Вып. 6. С. 360.
- Реутов, А. Особенности и отличия феноменов туризма и паломничества в религиозном и светском восприятии // Вестник Оренбургской духовной семинарии. 2021. № 2 (19). С. 105-118.
- Современное состояние религиозного туризма и его социальная роль в России и за рубежом (аналитический обзор) / ред. С. Ю. Житенев, В. С. Новиков, Ю. С. Путрик. – М. : Международная Туристская Академия, 2010. 178 с.
- Стахова, Л. В. Путешествия к местам жизни и смерти известных личностей: тренд времени или «новое паломничество» // Современные проблемы сервиса и туризма. 2019. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/puteshestviya-k-mestam-zhizni-i-smerti-izvestnyh-lichnostey-trend-vremeni-ili-novoe-palomnichestvo> (дата обращения: 19.7.2024).
- Судакова А. А. Секуляризация паломнической традиции на примере коммодификации печатей госюин в современной Японии // Альманах Конференции молодых ученых Института этнологии и антропологии РАН. Вып. IV / отв. ред. С. А. Орешин. М.: ИЭА РАН, 2023. С. 77–86.
- Судакова, А. А. Феномен паломничества к «святым местам» аниме в Японии // Этнография. 2024. № 1(23). С. 115-132. DOI 10.31250/2618-8600-2024-1(23)-115-132.

Nemanja Vukčević¹⁴

PILGRIMAGE BETWEEN POLITICS, SPIRITUALITY AND TOURISM

Abstract

With a brief insight into the history and foundations of pilgrimage in prominent world religions and using modern statistical data, we have shown that the phenomenon is no less relevant than when it began. Its metamorphosis is so extensive and complex that its original meaning remains only etymological where, in addition to metaphysical sources, it also inherits political indications. That is why it is easier today to find evidence of political processes that have co-opted pilgrimages and turned places of pilgrimage into international armed conflicts. At the same time, it is almost impossible to register and prove the new existence promised to pilgrims by definition. Instead, the achievements of the fourth industrial revolution further and unprecedentedly complicate the metaphysical dimensions of pilgrimage postulated by transhumanists. On the other hand, without the love of Christ, the pilgrim is just a camper. Despite walking thousands of arduous kilometers, there is no guarantee of reaching a destination. That's why the Sufi poet Shamsudin Muhammad Hafiz Shiraz sits motionless for three days when he feels the need to make a pilgrimage. That's why Paolo Coelho's literary hero, after a long journey and search for treasure, finds that treasure only when he wakes up in the same place where he fell asleep dreaming of the trip. That is why pilgrimage is also auto-missionary. That's why a fake-it-till-you-make-it tourist can become a pilgrim. Until then, he is the object of the sixth technological order and the leader of the postmodern political system.

Keywords: Pilgrimage, politics, spirituality, etymology, trend

¹⁴ Nemanja Vukčević, PhD, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, Serbia, nemanja.vukcevic2021@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3682-3888

SADRŽAJ

- Miloš Vesin** . USKI PUT HRIŠĆANSKOG ŽIVOTA KAO NEPRESTANO HODOČAŠĆE
- Daniel Dragan Stojanović** . JEDAN DAN U DVORIMA TVOJIM
- Branislav Kovačević** . KULTURA HODOČAŠĆA U BUDIZMU
- Amra Halilović** . ONTOLOŠKI ASPEKTI HODOČAŠĆA U ISLAMU
- Adela Zobnica** . VERSKA I RELIGIOZNA MOBILNOST
- Bojan Jovanović** . HODODARNO PUTOVANJE DO SEBE
- Dražen Pavlica** . BIĆE I DOŽIVLJAJ HODOČAŠĆA
- Želimir Vukašinović** . PUT I PREOBRAŽENJE
- Marijana Ajzenkol** . PUTUJUĆI NAROD BOŽIJI U SUSRET NEBA I ZMELJE
- Aleksandra Petrović** . „HODOČAŠĆE“ VASKA POPE I USPRAVNI ČOVEK
- Gordana Todorčić** . PUTOPISANJE (NI)JE HODOČAŠĆENJE
- Slobodan Prodić** . HODOČAŠĆE KAO ELEMENT POLITIČKOG ŽIVOTA
- Stevo Lapčević** . POLITIKA I „SVETI“ VOĐA...
- Andelko Kovačević** . HODOČAŠĆE U VRTLOGU SUVREMENE KULTURE
- Zorica Mršević** . NEMAČKI HOD PROTIV POLITIČKOG EKSTREMIZMA
- Željko Stepanović** . TOLERANCIJA NIJE SLOBODA
- Aleksandra Dimitrijević** . FORMIRANJE IDENTITETA
- Nemanja Vukčević** . HODOČAŠĆE IZMEĐU POLITIKE, DUHOVNOSTI I TURIZMA
- Dragana Radisavljević Ćiparizović** . NEKE KARAKTERISTIKE SAVREMENOG HRIŠĆANSKOG HODOČAŠĆA
- Ivan Dodig** . PROSTORI HODOČAŠĆA U BOSNI I HERCEGOVINI
- Vanja Stepanović** . HODOČAŠĆE KOJE JE PROMENILO SVET
- Ivana Popović & Nikola Zobnica** . JERUSALIMSKI SINDROM
- Robert Cilia & Ljiljana Ćumura** . PODRŠKA I BRIGA ZA HODOČASNIKE NA PUTU DO JERUSALIMA...
- Svetlana Janković** . HODOČASNE AKTIVNOSTI RATNIH VETERANA
- Snežana Dačić** . HODOČAŠĆEM DO KOLEKTIVNOG PAMĆENJA
- Ognjen Stanković** . HODOČAŠĆE PSIHOANALITIČKIH TUMAČENJA
- Filip Jeknić & Petar Jeknić** . IDEJA MARGINALIZMA U KONCERTNIM HODOČAŠĆIMA
- Slobodan Martinović** . ŽIVOT KAO HODOČAŠĆE
- Zorica Kuburić** . HODOČAŠĆA BOGOMOLJAČKOG POKRETA

